

**SAID AHMADNING “UFQ” TRILOGIYASIDA
FRAZELOGIZMLARNING SEMANTIK-STILISTIK
XUSUSIYATLARI**

Maxmaraimova Nilufar Matlab qizi

Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti

3-bosqich talabasi

maxmaraimovanilufarmatlabqizi@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyondasi Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi tilidagi frazeologik birliklarning qo'llanish mahorati tadqiq etilgan. Asardagi iboralarning inson ruhiy holati, xarakteri va davr muhitini ochib berishdagi semantik-stilistik vazifalari aniq misollar orqali tahlil qilingan. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasining xalqchilligi, iboralarning semantik guruhlari (xususan, somatik frazeologizmlar) va ularning obraz yaratishdagi stilistik vazifalarni tadqiq etgan. Yozuvchining frazeologik boyliklaridan unumli foydalanish orqali personajlar ruhiyati va urush yillari fojiasini individual tarzda ko'rsatib bera olish mahorati tahlil qilinib yoritilgan. Ushbu maqola tilshunoslikning frazeologiya yo'nalishidagi tadqiqotlarni boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Said Ahmad "Ufq" trilogiyasi, frazeologizm, frazema, semantik-stilistik xususiyatlar, lingvopoetika, somatik frazeologizmlar, xalqona iboralar.

KIRISH

Bugungi kunda dolzarb mavzulardan biri badiiy asar tilining xalqchilligi va ta'sirchanligini ta'minlovchi eng muhim lisoniy vositalardan biri- frazeologizmlar hisoblanadi.¹ O'zbek nasrining yirik klassik namunasi hisoblangan Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi tilining boyligi, jonli xalq so'zlashuv nutqiga yaqinligi va frazeologik birliklarga nihoyatda boyligi bilan ajralib turadi.² Yozuvchi romanda xalqona iboralarni shunchaki qo'llab qolmay, ularning semantik imkoniyatlaridan personajlar ruhiyatini va urush davri fojiasini ko'rsatishda stilistik qurol sifatida mahorat bilan foydalanadi. Asarda xarakterlar nutqini individuallashtirishda frazemalar yetakchi o'rin tutadi. Masalan, Jannat xola yoki Ikromjon nutqidagi “Yuragi qon bo'lmoq”, “Yuzini yerga qaratmoq”, “Ichi qon yig'lamoq” kabi somatik (tana a'zolari ishtirokidagi) frazemalar qahramonlarning o'g'li Tursunboy sabab chekkan ichki iztiroblari va ijtimoiy fojeasini bor bo'yi bilan ochib beradi.³

¹ Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. -Toshkent: Fan, 2008. 25-b.

² Yo'ldoshev B., Shodiyeva Z. “Ufq” trilogiyasining lingvopoetik tahlili masalalari // SamDU ilmiy axborotnomasi. - Samarqand, 2021. -№ 6. 68-b.

³ Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. dok. Diss.- Toshkent, 2009. 112-b.

Said Ahmad frazemalarning konnotativ (hissiy-bo'yoqdor) ma'nolarini faollashtirish orqali matnning ta'sir quvvatini (ekspressivligini) bir necha barobar oshirishga erishgan. "Ufq" trilogiyasining frazeologik tizimini o'rganish o'zbek lingvopoetikasi va idiomatikasi taraqqiyotini belgilashda muhim ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi- Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida qo'llangan frazeologik birliklarning leksik-semantik guruhlarini aniqlash hamda ularning personajlar xarakterini individuallashtirish va badiiy tasvir vositasi sifatidagi stilistik xususiyatlarini lingvopoetik jihatdan ochib berishdan iborat.⁴ Shu jumladan:

1. "Ufq" trilogiyasi matnidagi frazeologizmlarni aniqlash va ularni semantik jihatdan (xususan, somatik iboralar va ruhiy holat frazemalari) guruhlariga ajratish.

2. Jannat xola hamda Ikromjon rais kabi asosiy qahramonlar nutqidagi iboralarning ruhiy-emotsional va ijtimoiy holatni ochishdagi stilistik vazifasini tahlil qilish.

3. Muallif bayonida qo'llangan frazemalarning asardagi emotsional-tasviriy fon va davr muhitini yaratishdagi o'rnini qiyosiy o'rganish.

4. Said Ahmadning frazeologik boyliklardan foydalanishdagi xalqchilligi va individual badiiy mahoratini baholash.

"Ufq" trilogiyasining frazeologik tizimini o'rganish o'zbek lingvopoetikasi va idiomatikasi taraqqiyotini belgilashda muhim ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Frazeologizmlarni aniqlash va klassifikatsiya qilish: "Ufq" trilogiyasi matnidagi frazeologik birliklarni ajratib olish va ularni semantik-funksional guruhlariga (xususan, somatik va ruhiy holat frazemalariga) ajratish;

2. Obrazlar nutqini individuallashtirishni tahlil qilish: Jannat xola hamda Ikromjon rais nutqidagi iboralarning qahramonlar xarakteri, ruhiy-emotsional holati va ijtimoiy mavqeyini ochib berishdagi stilistik vazifasini yoritish;

3. Muallif bayonidagi poetik funksiyani ko'rsatish: Yozuvchi nutqidagi frazemalarning asarda emotsional-tasviriy fon hamda urush davri va orqa front muhitini yaratishdagi o'rnini aniqlash;

4. Yozuvchi mahoratini baholash: Said Ahmadning xalqona iboralardan va Farg'ona shevasi imkoniyatlaridan foydalanishdagi individual badiiy mahoratini hamda asarning lingvopoetik qimmatini belgilash.

Asosiy qism

"Ufq" trilogiyasida milliy ayol xarakterini, ona siymosini shakllantirishda Jannat xola obrazi markaziy o'rin tutadi. Yozuvchi uning nutqini xalqona iboralar, qochirimlar va dildagi alamli kechinmalarni ifodalovchi frazemalar bilan to'ldirgan.

⁴ Shodiyeva Z. Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari. Science and Research. - 2025. Vol. 4. 45-b.

Ona nutqidagi frazeologizmlarni semantik jihatdan quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Ruhiy iztirob va ichki alam ifodalovchi frazemalar:

“Yurak-bag‘ri qon bo‘lmoq”, “Ichi qon yig‘lamoq”: Tashqi tomondan xotirjam ko‘rinishga urinsa da, ichki dunyosidagi fojiani ko‘rsatadi.

“Kuyib-yonmoq”: O‘g‘lining taqdiri, uning el-yurt oldidagi sharmandaligidan kuyish holati.

“Rangidan qon qochmoq”: Tursunboy bilan bog‘liq kutilmagan xavf-xatarlar paytidagi qo‘rquv va sarosimani ifodalaydi.⁵

2. Sharmandalik va ijtimoiy og‘riqni ifodalovchi somatik frazemalar:

“Yuzini yerga qaratmoq”: O‘g‘li Tursunboyning qilmishi tufayli butun qishloq, erining va urug‘ aymog‘ining oldida uyatga qolgani.

“El ko‘ziga qarolmay qolmoq”: Ijtimoiy muhitdagi ta‘na va malomatlardan qochish, odamlardan o‘zini chetga olish holati.

“Yerga kirib ketgudek bo‘lmoq”: Mahalladoshlari va front orqasidagi mehnatkashlar oldidagi cheksiz xijolatpazlik hissi.⁶

3. Norozilik va piching (ironiya) ifodalovchi frazemalar:

“Burni ko‘tarilmoq”, “Kibrga berilmoq”: O‘g‘lining og‘ir damlarda faqat o‘zini o‘ylashini qoralaydi.

“Og‘zi ko‘pirmoq”: Keraksiz va yolg‘on gaplar bilan o‘zini oqlamoqchi bo‘lganlarga nisbatan nafratini ifodalaydi.

Ikromjon rais nutqidagi frazeologizmlar (Erkaklar portreti):

Ikromjon - jamoa rahbari, urush davrida orqa frontni boshqargan qat‘iyatli inson va shu bilan birga isyonkor otadir. Uning nutqidagi iboralar ko‘proq keskinlik, iroda va ijtimoiy burch tushunchalari bilan bog‘liq:

“Tishini tishiga qo‘ymoq”: Urush davrining og‘ir sharoitlariga, ochlik va charchoqqa qaramay, barchani mehnatga chorlash va o‘zi ham chidash holatini ifodalaydi.⁷

“Yuzini shuvut qilmoq”: O‘g‘li Tursunboyning qilmishi uning nafaqat ota, balki rais sifatidagi sha‘niga urgan og‘ir zarba ekanini ko‘rsatadi.

“Belni mahkam bog‘lamoq”: Kanal qurilishida yoki hosil yig‘im-terimida odamlarni safbar qilish, qat‘iy qarorga kelish ma‘nosida uning nutqida faol qo‘llanadi.

Muallif nutqidagi frazeologizmlar (Badiiy fon va tasviriy quvvat): Said Ahmad muallif bayonida voqealarning umumiy manzarasini, qishloq hayotini va tabiat tasvirini ifodalashda frazemalardan tasviriy vosita sifatida foydalanadi:

⁵ Said Ahmad. Ufq (Trilogiya). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976. -214-b.

⁶ Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2009. 118-b.

⁷ Said Ahmad. Ufq (Trilogiya). -Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976. 305-b.

“Hamir ichidan qil sug‘urgandek”: Voqealarning kutilmaganda juda silliq va oson hal bo‘lgan epizodlarini tasvirlashda qo‘llanadi.

“Ipi uzilgan shoda kabi”: Urush tufayli parokanda bo‘lgan oilalar yoki kutilmagan tartibsizlik holatlarini badiiy ifodalaydi.⁸

“Kunni tunga ulamoq”: Orqa frontdagi ayollar va qariyalarning tinimsiz, kechani-kecha, kunduzni kunduz demay qilgan mehnatlarini ta’sirli ko‘rsatish uchun xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqotimiz davomida Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologik birliklarning leksik-semantik va stilistik xususiyatlarini tadqiq etish natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Nutqning individuallashuvi: Yozuvchi frazemalardan qahramonlar xarakterini va ijtimoiy qiyofasini ochib berishda asosiy lisoniy vosita sifatida foydalangan. Jannat xolaning obrazidagi nutqida iboralar ko‘proq ona iztirobi va ichki kechinmalarini (somatik frazemalar orqali) ifodalasa, Ikromjon rais nutqidagi frazemalar qat’iyatlilik, mas’uliyat va erkaklarga xos mardona xarakterni aks ettiradi.

Uslubiy rang-baranglik: Muallif bayonidagi frazeologizmlar asarda tasviriy va emotsional fonni yaratishga, urush davri muhiti hamda orqa frontdagi og‘ir mehnat jarayonlarini estetik jihatdan ta’sirli tasvirlashga xizmat qilgan.

Xalqchillik va boy imkoniyatlar: Romandagi frazemalarning aksariyati kitobiy emas, balki jonli xalq so‘zlashuv nutqidan va Farg‘ona shevasi materiallaridan olingan. Bu esa asarning lisoniy jozibasini oshirish bilan birga, o‘zbek tili frazeologik tizimining cheksiz imkoniyatlarini namoyish etadi.⁹ Umuman olganda, “Ufq” trilogiyasining frazeologik tarkibini o‘rganish o‘zbek tilshunosligida, xususan, lingvopoetika, matn tilshunosligi va lingvokulturologiya yo‘nalishlarida muhim ilmiy nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. -Toshkent: Fan, 2008. 25-b.
2. Yo‘ldoshev B., Shodiyeva Z. “Ufq” trilogiyasining lingvopoetik tahlili masalalari // SamDU ilmiy axborotnomasi. -Samarqand, 2021. -№ 6. 68-b.
3. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. dok. Diss.-Toshkent, 2009. 112-b.
4. Shodiyeva Z. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari. Science and Research. - 2025. 45-b.

⁸ Shodiyeva Z. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari. //Science and Research. – 2025. - Vol. 4. 48-b.

⁹ Shodiyeva Z. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari. Science and Research. 2025.Vol. 4-b.

Said Ahmad.

5. Ufq (Trilogiya). – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976. -214-b.

6. Said Ahmad. Ufq (Trilogiya). -Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976. -688 b.

7. Shodiyeva Z. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari. Science and Research. 2025. 4-b.

8. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008. -160 b.

9. Yo‘ldoshev M. Badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi: Filol. fan. dok. ... diss. - Toshkent, 2009. 112-b

10. Shodiyeva Z. Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasida frazeologizmlarning badiiy va stilistik funksiyalari // Science and Research. -2025. 4b.

11. Yo‘ldoshev B., Shodiyeva Z. “Ufq” trilogiyasining lingvopoetik tahlili masalalari // SamDU ilmiy axborotnomasi. -Samarqand, 2021. 6b.

12. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. -Toshkent: O‘qituvchi, 1978